

РОЗДІЛ 3 ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.1

СТРОКИ ДАВНОСТІ ЗА УКРАЇНСЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ: ОСОБЛИВОСТІ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

THE PERIODS OF LIMITATION FOR UKRAINIAN LEGISLATION: FEATURES AND CLASSIFICATION

Петренко К.Р.,

здобувач

кафедри цивільно-правових дисциплін

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Стаття присвячена комплексному аналізу класифікації строків давності за чинним українським законодавством. Досліджуються основні види давності, зокрема застосування позовної, набувальної давності, а також давності примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку.

Ключові слова: строк давності, набувальна давність, погашувальна давність, позовна давність, час, термін.

Статья посвящена комплексному анализу классификации сроков давности по действующему украинскому законодательству. Исследуются основные виды давности, в частности применение исковой, приобретательной давности, а также давности принудительного исполнения добровольно невыполненного долга.

Ключевые слова: срок давности, приобретаемая давность, погасительная давность, исковая давность, время, срок.

The article is devoted to the complex analysis of the classification of periods of limitation by the current Ukrainian legislation. Considers the application of acquisitive prescription, limitation of action, extinctive prescription.

Key words: period of limitations, classification of limitations, acquisitive prescription, limitation of action, extinctive prescription, time, period.

Постановка проблеми. Сучасній людині виставлено свідоме відношення до часу. Зокрема, кожен із нас вільно, легко і без будь-яких ускладнень може оперувати «часом», тим самим, усвідомлюючи віддалене минуле, людина здатна передбачати майбутнє та планувати свою діяльність. Із перебігом часу в цивільно-правовій науці прийнято пов'язувати поняття давності. Під словом «давність» розуміється закінчення часу, що спричинило за собою втрату права. У цивільних правовідносинах слово «давність» відображає відношення, стан або явище, що мало місце настільки давно, що цей давній характер відносин або стану позначився на правах і обов'язках осіб, яких він стосується.

В юридичній науці досі йдуть дискусії щодо поняття і правової суті давності, існують різноманітні погляди щодо видів та класифікації строків давності у цивільних правовідносинах. У сучасній практиці судочинства іноді неоднозначно вирішуються спори з приводу тлумачення та застосування положень щодо видів давності та наслідків їх впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження зазначених питань знаменуються працями українських та зарубіжних вчених, які торкалися широкого кола питань щодо строків, їхніх видів, правового значення давності у цивільних правовідносинах. Зокрема, це праці І.Є. Енгельмана, І.Б. Новиць-

кого, В.І. Цікало, П.В. Поповича, Б.М. Криволапова, В.В. Луця, О.В. Пушняка та ін.

Мета статті полягає у дослідженні норм чинного цивільного законодавства України та різноманітних поглядів відомих вчених щодо окремих видів та класифікації давнісних строків в цивільних правовідносинах. Також стаття присвячена комплексному аналізу щодо сфери застосування видів давності, їхньому впливу на забезпечення стабільних та певних відносин, що складаються між учасниками цивільного обігу.

Виклад основного матеріалу. Відомий німецький юрист Г. Дернбург стверджував, що немає єдиної давності на всі правовідносини. На його думку, існують лише окремі види давності, в яких загальне поняття про неї виражається абсолютно різним чином. Зокрема, він зазначав, що «... не все права подлягає давності, не всякое правовое отношение нуждается в укреплении давностью... Поэтому нет единообразной, на все отношения равномерно действующей общей давности, как полагали со времен средних веков до новейшего времени» [1, с. 119].

В. Максимов у своїй праці «Руководство для составления деловых бумаг» підтримував поширену на той час позицію щодо видів строків давності та стверджував, що залежно від способу здійснення права строки давності поділяються на давнісні у

широкому сенсі слова та преклюзивні, інакше кажучи, рішучі. На його думку, преклюзивні строки необхідні для «совершения известных действий, имеющих значение, заявление или объявление о том, что собственник права не отрывается от него и желает воспользоваться им или осуществить его» [6, с. 214]. Властивістю давнісних строків вчений вважав той факт, що вони можуть перериватися та призупинятися на певний час, при цьому «перерывом давности все предшествующее моменту перерыва время совершенно уничтожается так, как будто его и не было, и с этого момента начинается течение новой давности, той же продолжительности, которая установлена для известного права» [6, с. 214].

Отже, ми бачимо, що строки давності встановлені, головним чином, для захисту порушених прав. Прикладом строку давності може бути трирічна давність для цивільних позовів. Преклюзивними строками є зазвичай строки процесуальні, тобто строки, що встановлені для цивільного, кримінального і адміністративного судочинства. Наприклад, у кримінальному судочинстві строки давності закріплені у ст. 49 КК України [3, ст. 49], відповідно до якої, особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

- два роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;
- три роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання у виді обмеження або позбавлення волі;
- п'ять років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості;
- десять років – у разі вчинення тяжкого злочину;
- п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

В адміністративному судочинстві існує строк звернення до суду, що має своє легальне відображення в ст. 99 ч. 2 КАС України [4, ст. 99]. Законом встановлено для звернення до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів особи шестимісячний строк, тобто шестимісячний строк є загальним. Спеціальним строком в адміністративному судочинстві є місячний строк для звернення до адміністративного суду у випадках, якщо законом передбачена можливість досудового порядку вирішення спору і позивач скористався цим порядком, а також у справах щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби, щодо звернення до адміністративного суду з оскарженням рішення суб'єкта владних повноважень, на підставі якого ним може бути заявлено вимогу про стягнення грошових коштів.

У цивільному праві для класифікації давності у цивільних правовідносинах використовують різні критерії. Зокрема, за правовими наслідками, які настають зі спливом строку давності, вона поділяється на давність, на підставі якої припиняються (погашуються) цивільні права – погашувальна давність і

давність, на підставі якої набуваються (виникають) цивільні права – набувальна давність.

Залежно від того, які з прав на захист припиняються зі спливом давності, погашувальна давність поділяється на:

- давність, якою погашується право на звернення з вимогою про прийняття рішення про захист (позовна давність);
- давність, якою погашується право на звернення з вимогою про примусове виконання рішення про захист (давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку) [6, с. 214].

Одним із видів давності є позовна давність, яка надає можливість захистити порушене право, і закон одночасно надає період часу, у межах якого може бути здійснений цей захист.

Позовна давність, відповідно до ст. 256 ЦК України, – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу [5, ст. 256].

Під строком у юридичній літературі прийнято розуміти «період або момент часу» [8, с. 63]. Отже, час, періодом або моментом якого є строк, виступає невід'ємним елементом давності.

Серед зарубіжних та українських цивілістів існує думка, що для цивільних правовідносин правове значення має не сам час, а закінчення визначеного періоду часу. У ЦК України законодавець вперше легалізував поняття «строк» та «термін». Відповідно до ст. 251 ЦК України, строком визнається період у часі, зі спливом якого пов'язана певна дія чи подія, яка має юридичне значення [5, ст. 251]. Так, фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років [5, ст. 46].

Позовна давність – це час, після закінчення якого погашається право на позов. «Якщо закінчення певного проміжку часу (строку) призводить до втрати можливості позовного захисту порушеного права, вплив часу на цивільні правовідносини опосередковується позовною давністю» [8, с. 63].

У зв'язку із закінченням встановленого строку можливість захисту порушених прав втрачається [8, с. 65]. Інакше кажучи, втрачається можливість здійснення права у примусовому порядку за рішенням суду. Однак і закінчення періоду часу, наприклад 3-х років у випадку із позовною давністю, ще не є достатнім для того, щоб настали певні правові наслідки. Відповідно до ЦК України позовна давність може бути двох видів: загальна і спеціальна. Загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки, що визначено статтею 257 цього кодексу. Вона застосовується до всіх позовів, окрім тих, для яких встановлені спеціальні правила.

Для окремих видів вимог законом може встановлюватися спеціальна позовна давність: скорочена або більш тривала порівняно із загальною позовною давністю [8, ч. 1 ст. 258]. Позовна давність в один рік застосовується, зокрема, до вимог:

- 1) про стягнення неустойки (штрафу, пені);

2) про спростування недостовірної інформації, поміщеної у засобах масової інформації. У цьому разі позовна давність обчислюється від дня поміщення цих відомостей у засобах масової інформації або від дня, коли особа довідалася чи могла довідатися про ці відомості;

3) про переведення на співвласника прав та обов'язків покупця у разі порушення переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності;

4) у зв'язку з недоліками проданого товару;

5) про розірвання договору дарування;

6) у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти;

7) про оскарження дій виконавця заповіту [5, ч. 2 ст. 258].

Відповідно до статті 259 ЦК України позовна давність, встановлена законом, може бути збільшена за домовленістю сторін. Договір про збільшення позовної давності має бути укладеним у письмовій формі. При цьому позовна давність, встановлена законом, не може бути скорочена за домовленістю сторін.

Отже, ми бачимо, що позовна давність поширюється не лише на позови, а й на інші вимоги правового характеру, які об'єднуються спільним терміном – вимога про захист порушеного права.

Ще одним видом давності, що має своє легальне відображення в ст. 344 ЦК, є набувальна давність. Як зазначає В.І. Цікало, «особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомим майном протягом п'яти років, набуває право власності на це майно (набувальна давність), якщо інше не встановлено Цивільним кодексом» [7, с. 286]. Особа, яка заявляє про давність володіння, може приєднати до часу свого володіння увесь час, протягом якого цим майном володіла особа, чийм спадкоємцем (правонаступником) вона є. Якщо особа заволоділа майном на підставі договору з його власником, який після закінчення строку договору не пред'явив вимоги про його повернення, вона набуває право власності за набувальною давністю на нерухоме майно через п'ятнадцять, а на рухоме майно – через п'ять років з часу спливу позовної давності. Втрата не за своєї волі майна його володільцем не перериває набувальної давності у разі повернення майна протягом одного року або пред'явлення протягом цього строку позову про його витребування.

Необхідно відзначити, що об'єктом правової охорони норм про набувальну давність є нерухоме або рухоме майно. При віднесенні речей до категорії нерухомості в науці цивільного права використовується два критерії: матеріальний – ступінь зв'язку цих речей із землею, і юридичний – віднесення законом тих чи інших речей до нерухомих. Володіння має бути добросовісним, тобто володільць не знав і не міг знати про те, що він володіє чужою річчю, інакше кажучи обставини, у зв'язку з якими виникло володіння чужою річчю, не давали найменшого сумніву стосовно правомірності набуття майна (наприклад, покупець, купуючи річ у продавця, не знав, що той не

мав права її продавати, а обставини купівлі-продажу не давали підстав для сумніву в правомірності такого правочину). У разі виникнення спору встановити характер володіння (добросовісне або недобросовісне) має тільки суд з урахуванням обставин справи, з якої виникло володіння чужою річчю. Разом з тим суд повинен мати на увазі, що фактичне володіння вважається правомірним, якщо інше не випливає з закону або не встановлено рішенням суду. Володіння, що виникло у результаті здійснення злочину, не може вважатися добросовісним. Володіння має бути безперервним протягом визначених законом строків. У силу ч. 2 ст. 344 ЦК до часу фактичного володіння особа може приєднати час, протягом якого майном володіла особа, чийм спадкоємцем (правонаступником) вона є [5, ст. 344].

Якщо річ опинилася у незаконного володільця, то вона більше не могла повернутися до цивільного обігу без прямого порушення прав власника, водночас і власник через пропуск позовної давності чи з інших причин не може повернути собі володіння, не порушивши тих правил, які встановлені для захисту незаконного володіння.

Таким чином, ці суперечності закон вирішив на користь цивільного обігу: завдяки набувальній давності володільць становиться власником, а власник втрачає своє право на майно (річ) [7, с. 166].

Право власності належить до числа таких суб'єктивних прав, які виникають при наявності певних юридичних умов, а саме законність об'єкту володіння, добросовісність володіння, відкритість володіння, давність володіння та його безперервність (тобто строк володіння). Таким чином, особа, яка володіє чужим майном при зазначених обставинах, у всіх випадках не є власником і, тим більше, власник у жодному разі не може набути майно у власність за давністю володіння. Відтак, набувальна давність не припиняє права власності попереднього власника, вона є лише підставою для його набуття новим власником.

Ще одним із видів строків давності є давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку – це «сплив визначеного строку за умов, встановлених законом, який спрямований на припинення права на звернення з вимогою про примусове виконання рішення про захист» [9, с. 258]. Давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку має легальне відображення у Законі України «Про виконавче провадження» [2, ст. 23]. Давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку поширюється на вимоги про примусове виконання рішень, ухвал і постанов судів у цивільних справах; вироків, ухвал і постанов судів у кримінальних справах у частині майнових стягнень [2, ст. 23].

У літературі зазначається, що «давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку не застосовується до вироків суду в частині конфіскації майна і накладення штрафу як засобів кримінального покарання, оскільки їх виконання можливе у межах давності виконання обвинувальних вироків

мирових угод, затверджених судом, рішень, ухвал, постанов господарських судів, тощо» [9, с. 259]. Давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку не можна вважати процесуальним строком. Вона, як і позовна давність, є матеріальним правом [9, с. 260].

Рішенням суду лише визнається або підтверджується те чи інше матеріальне право, а тому вимога, яка виникає з цього права, теж має матеріальний характер. Давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку має у своїй основі строки для звернення за захистом порушеного або оспорюваного матеріального права, яке визнано або підтверджено судом. До моменту спливу строку давності примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку управнена особа може звернутися за примусовою реалізацією матеріального, а не процесуального права [9, с. 260].

Висновок. Оскільки загальне поняття давності не може охопити усі види правовідносин, які існують у життєдіяльності людини, виділяють різні види давності. Залежно від способу здійснення права строки давності поділяються на давнісні у широкому сенсі слова та преклюзивні. Строки давності встановлені, головним чином, для захисту порушених прав. Прикладом строку давності може бути трирічна давність для цивільних позовів. Преклюзивними строками є зазвичай строки процесуальні, тобто строки, що встановлені для цивільного, кримінального й адміністративного судочинства. Прикладом преклюзивного терміну може бути термін на оскарження судового рішення.

За правовими наслідками, які настають зі спливом строку давності, давність поділяється на пога-

шувальну (правоприпиняючу) і набувальну (правовстановлюючу). У свою чергу, погашувальна давність поділяється на позовну давність і давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку.

Позовна давність надає можливість ефективного захисту порушених прав у судовому порядку. Цей вид давності сприяє стабілізації цивільних правовідносин, усуненню невизначеності у відносинах між їх учасниками та стимулює активність учасників цивільного обігу у здійсненні прав і виконанні обов'язків.

Набувальна давність відіграє роль у цивільному обігу як засіб до закріплення майна за суб'єктами, що ним володіють, у випадках, коли вони не мають можливості в силу певних обставин підтвердити підстави виникнення прав, а також в інших ситуаціях. Право власності за допомогою набувальної давності може бути набутим як на безхазяйні речі, так і на майно, яке належить на праві власності іншій особі. Об'єктом давнісного володіння може бути будь-яке майно, яке не виключене чи не обмежене у цивільному обороті.

Давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку поширюється на вимоги про примусове виконання рішень, ухвал і постанов судів у цивільних справах; вироки, ухвал і постанов судів у кримінальних справах у частині майнових стягнень. Давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку – це вплив визначеного строку за умов, встановлених законом, який спрямований на припинення права на звернення з вимогою про примусове виконання рішення про захист.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Энгельман И.Е. О давности по русскому гражданскому праву : Историко-догматическое исследование / И.Е. Энгельман. – М. : Статут, 2003. – 511 с.
2. Про виконавче провадження [Електронний ресурс] : Закон України від 21.04.1999 р. № 606-XIV зі зм. та доп. ; станом на 06.06.2015 р. – Електрон. дан. (5 файлів). – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>. – Назва з екрану.
3. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III зі зм. та доп. ; станом на 12.08.2015 р. – Електрон. дан. (5 файлів). – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>. – Назва з екрану.
4. Кодекс адміністративного судочинства [Електронний ресурс] : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-15 зі зм. та доп. ; станом на 01.09.2015 р. – Електрон. дан. (5 файлів). – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>. – Назва з екрану.
5. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV зі зм. та доп. ; станом на 12.08.2015 р. – Електрон. дан. (5 файлів). – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>. – Назва з екрану.
6. Максимов В. Руководство для составления деловых бумаг. Образцы и формы. – М. : Правоведение, 1904 г. – 586 с.
7. Цікало В.І. Поняття набувної давності / В.І. Цікало // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – Вип. 13. – С. 286-291.
8. Цікало В.І. Сфера застосування позовної давності / В.І. Цікало // Становлення правової держави в Україні : проблеми та шляхи вдосконалення правового регулювання : колективна монографія. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2001. – С. 63-67.
9. Цікало В.І. Сфера застосування давності примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку / В.І. Цікало // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Науковий часопис. – 2002. – № 2. – С. 258-261.